

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۳، شماره ۳، پاییز ۱۳۸۹، صفحات ۱۲۷-۱۴۵

آثار تشکیل تعاونی‌های تولید کشاورزی بر بهبود شاخص‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اعضا: مطالعه موردی روستاهای شهرستان زنجان

اسماعیل نصیری*

تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۶/۹ تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۶/۷

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی آثار تشکیل تعاونی‌های تولید بر بهبود شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اعضای این تعاونی‌ها در روستاهای شهرستان زنجان است. بدین منظور، ۹۰۰ نفر به روش نمونه‌گیری کاملاً تصادفی به عنوان نمونه‌های آماری تعیین شدند. اطلاعات به دست آمده از طریق مطالعات میدانی و تکمیل پرسشنامه‌ها، با استفاده از نرم‌افزار SPSS و آمار پارامتری و ناپارامتری، مورد تحلیل قرار گرفت. یافته‌ها حاکی از تأثیرگذاری تعاونی‌ها بر بهبود شاخص‌های توسعه، بهبود الگوی مصرف، افزایش درآمد، جلوگیری از مهاجرت به شهرها، و توانمندسازی معیشت و بهره‌برداری از تسهیلات و اعتبارات برای بهبود کیفیت زندگی، تعامل و اعتمادسازی میان اعضاست؛ و رابطه میان شاخص‌ها در سطح ۰/۱ معنی‌دار است.

کلیدواژه‌ها: تعاونی‌های کشاورزی / شاخص‌های توسعه / توسعه اقتصادی / توسعه اجتماعی / توسعه فرهنگی / مطالعه موردی / زنجان (روستاها).

* * *

* استادیار دانشگاه پیام نور، مرکز بوبین‌زهره (esmael.nasiri@yahoo.com).

مقدمه و بیان مسئله

روستاییان با انجام فعالیت‌های حرفه‌ای بر اساس همکاری و تعاون می‌توانند کارایی و وضعیت اقتصادی خود را بهبود بخشند. در همین راستا، شرکت‌های تعاونی تولید نیز می‌توانند با رفع نارسایی‌ها، نقشی مهم در توسعه روستاها ایفا کنند (صدیقی، ۱۳۸۱: ۳۱۴). رسالت مهم شرکت‌های تعاونی تولید عبارت است از ارتقای سطح دانش روستاییان و بهبود بهره‌وری منابع روستایی، جلوگیری از مهاجرت بی‌رویه روستاییان به شهرها، و برقراری توسعه مناطق روستایی. بنابراین، تعاونی‌ها ابزاری مناسب برای همکاری مردم به‌شمار می‌روند و در رسیدن به توسعه پایدار نقشی مهم ایفا می‌کنند، به‌گونه‌ای که با هم‌فکری مردم، می‌کوشند توانایی‌های آنها را در راستای توسعه مناطق روستایی هدایت کنند (طاهرخانی، ۱۳۸۳: ۱۱۶). تعاونی‌ها بیشتر به برنامه‌ریزی بلندمدت می‌پردازند و از این‌رو، منافع خود را در بلندمدت جستجو می‌کنند (انوشیروانی، ۱۳۷۲: ۱۱۵). در ایران، در سال ۱۳۴۹، با تصویب قانون تعاونی‌ها، شرکت‌های تعاونی تولید کشاورزی به‌منظور رفع مشکلات تولید روستاییان و حمایت از آنها تشکیل شدند. در پی آن، طی یک دهه پیش از انقلاب و سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی، تعاونی‌ها فراز و نشیب‌هایی را پشت سر گذاشتند تا سرانجام، در سال‌های اخیر، در فرایندی از رشد و توسعه قرار گرفته‌اند. مطابق آمارهای موجود، از ۱۳۵۱ تا ۱۳۵۷، حدود ۳۹ شرکت تعاونی تولید کشاورزی وجود داشت و تا ۱۳۸۸، بیش از ۹۰ شرکت تعاونی تولید تشکیل شد (اداره کل تعاون استان زنجان، ۱۳۸۸: ۸۸). در دهه اخیر، تعاونی‌های تولید روستایی زنجان نیز توانسته‌اند منشأ خدماتی مؤثر شوند و به اهداف خود دست یابند. با توجه به اهمیت نظام تعاونی‌های تولید روستایی، لازم است مطالعه این شرکت‌ها از جنبه‌های گوناگون انجام گیرد و تأثیرات مثبت آن بر شاخص‌های توسعه آشکار شود.

چارچوب نظری

در متون کشاورزی و توسعه کشورهای در حال رشد، به ارتباط بین تعاونی‌های تولید کشاورزی و توسعه از دیدگاه‌های متفاوت پرداخته شده است. فابیح، با بیان این دیدگاه‌ها،

بر نقش تعاونی‌های کشاورزی در فرایند توسعه تأکید کرده است (Fabige, 2008: 56-57). دیامونگ، با تحلیل شکل‌گیری تعاونی‌های کشاورزی، گرایش به تعاونی‌های روستایی را از جمله راهبردهای توسعه می‌داند (Diamong, 2007: 77). ساندالی بر این باور است که طرح ایجاد تعاونی‌های تولید به کاهش اختلافات منطقه‌ای، تعدیل نابرابری‌های درون‌شهری و به‌ویژه کاهش فاصله مناطق روستایی و شهری می‌انجامد (Sandalie, 2009: 73). رایمون، در تبیین چنین مفهومی، با طرح تعاونی‌های تولید کشاورزی، ایجاد اشتغال روستایی را مهم‌ترین مؤلفه توسعه از طریق سیاست‌های تعاونی‌ها معرفی می‌کند (Rimon, 2009: 46-47). بر اساس تحقیقات چامپکو در چین و کره جنوبی، تعاونی‌های تولید کشاورزی رهیافتی مناسب برای دستیابی به توسعه اقتصادی و اجتماعی و نیز تحقق عدالت اجتماعی به‌شمار می‌روند (Champko, 2006: 55-59). زایمل معتقد است که با شکل‌گیری تعاونی‌ها، نوعی سازمان اجتماعی متوازن در سکونتگاه‌های روستایی شکل می‌گیرد (Zaymel, 2005: 55-57). از آنجا که مسائل مربوط به کشاورزی و روستا با هم ارتباط دارند، به‌دلیل نزدیکی نقش و اهمیت کشاورزی در فعالیت‌های مربوط به توسعه روستایی، در بسیاری از نوشته‌ها، مفاهیم کشاورزی و توسعه روستایی به‌صورت مترادف به‌کار برده شده است (مطیعی لنگرودی و شمسایی، ۱۳۸۶: ۶۸-۸۸). به عقیده مایکل تودارو^(۱)، توسعه روستایی در عین حال که بیشتر منوط به پیشرفت کشاورزی است، بهبود سطح زندگی، درآمد، اشتغال، آموزش، بهداشت، کاهش نابرابری، و گسترش توانایی بخش روستایی در طول زمان را نیز شامل می‌شود (تودارو، ۱۳۷۸: ۳۳۷). طبق تعریف بانک جهانی، توسعه روستایی عبارت است از راهبردی برای بهبود زندگی اقتصادی و اجتماعی روستاییان (کلانتری و چوپچیان، ۱۳۸۷: ۱۰۴). در ترسیم راهبرد توسعه روستایی، باید به نظام‌های کشاورزی (تعاونی تولید) نگاهی ویژه صورت گیرد. این نظام‌های کشاورزی نوعی تغییر و تحول اجتماعی است که بر زندگی کشاورزان در مناطق روستایی اثر مستقیم می‌گذارد و در نهایت، دستیابی به توسعه روستایی را میسر می‌سازد. از این رو، می‌توان تعاونی‌های تولید را ابزاری برای توسعه روستایی دانست که با روش خاص خود، در مسیر توسعه حرکت می‌کنند (نوری و قنبری، ۱۳۸۶: ۶۴-۶۵).

مروری بر مطالعات انجام شده

مطالعات انجام شده در بنگلادش حاکی از آن است که تعاونی‌های تولیدی از بزرگ‌ترین کارفرمایان اقتصادی محسوب می‌شوند. تعاونی‌ها از جایگاهی مناسب برای جذب افراد فقیر بومی در عرصه‌های مختلف فعالیت‌های اقتصادی برخوردارند. گسترش سرمایه‌گذاری و منابع انسانی در استفاده بهینه از اقتصاد کشاورزی، کمک به اقتصاد روستا، ایجاد اشتغال پایدار در نواحی روستایی، جلوگیری از مهاجرت روستاییان، و ایجاد زمینه‌های ماندگاری در روستاها از جمله دستاوردهای تشکیل تعاونی‌ها در بنگلادش است (Benin, 2010: 63-66). در سال ۲۰۰۹، سهم تعاونی‌های تولید کشاورزی در فیلیپین در زمینه تولیدات رقمی معادل ۴۲ درصد بوده است. قرار دادن وسایل کار در اختیار افراد روستایی، پیشگیری از تمرکز ثروت در دست افراد و گروه‌های خاص در راستای تحقق عدالت اجتماعی، حذف واسطه‌های غیرضروری در کسب و فعالیت‌های زراعی، و گسترش تفاهم متقابل و آموزش در میان اعضا از جمله آثار تشکیل تعاونی‌ها بوده است (Siegal, 2010: 19). در اندونزی نیز تعاونی‌های تولید کشاورزی بزرگ‌ترین تولیدکنندگان میوه و سبزی در بازارهای داخلی به‌شمار می‌روند، و بدین اهداف دست یافته‌اند: ارائه خدمات ضروری برای زندگی اعضا، توانمندسازی و ایجاد معیشت پایدار برای کاهش فقر در نواحی روستایی، توسعه، هم‌فکری و حمایت متقابل از اعضا (Holplin, 2010: 23-28). رامان، در مطالعات خود روی ساختار و عملکرد تعاونی‌ها در هند، نشان داد که افزایش امکانات شرکت‌های تعاونی و افزایش سطح تولید و درآمد با حضور تعاونی‌ها رابطه مستقیم دارد (Raman, 2005: 117). موندانی، در زمینه فواید شرکت‌های تعاونی تولید روستایی، موضوع استفاده بهینه از ماشین‌آلات و یکپارچه‌سازی اراضی در قالب تعاونی را گوشزد کرده است (Mondany, 2006: 100-101). پامپل، در مطالعه خود در زمینه تعاونی‌های تولید روستایی گامبیا، بدین نتیجه رسیده است که تعاونی‌ها در اموری همچون تأمین بذر، کود، ماشین‌آلات و نیز تأمین اعتبارات بانکی برای اعضا دارای فعالیت جدی بوده و در این راستا، ۹۵ درصد اعضا از عملکرد آنها رضایت کامل داشته‌اند (Pampel, 2007: 78-79). استوان، بر اساس

مطالعات خود در زمینه روستاهای نروژ، معتقد است که اساساً جنبش تعاون در نروژ بر حاکمیت عضو و توزیع عادلانه منفعت استوار است (Stowan, 2008: 43-51). همچنین، نتایج مطالعاتی پیرامون تعاونی‌های تولید کشاورزی در امریکا نشان می‌دهد که تمایل شرکت‌های تعاونی به نظارت بر منافع درازمدت روستاییان عامل مهم موفقیت نهضت تعاونی در این کشور است (Axin, 2009: 30-31).

در ایران نیز در این زمینه، مطالعات متعدد صورت گرفته، که از آن جمله است: به گفته کاشی در زمینه نقش شرکت‌های تعاونی در فعالیت‌های زراعی، نقش تعاونی‌های تولید کشاورزی در افزایش درآمد روستاییان و تأمین نیازهای فنی و مالی آنها درخور اهمیت بوده است (کاشی، ۱۳۷۸: ۲۴). بر اساس مطالعات وزارت کشاورزی در زمینه میزان موفقیت تعاونی‌های تولید، وضعیت این نظام در مقایسه با شرکت‌های سهامی زراعی نسبتاً مطلوب‌تر است (وزارت کشاورزی، ۱۳۷۷: ۶۳). به نظر احمدی‌زاده، تعاونی‌ها در وظیفه اصلی خود یعنی، یکپارچه‌سازی و توسعه مکانیزاسیون در روستاها موفق بوده‌اند (احمدی‌زاده، ۱۳۸۴: ۷۸). مطالعات حسینی‌پور نیز نشان می‌دهد که تأثیر تعاونی‌ها در ایجاد کشاورزی پایدار در استان‌های مورد مطالعه چشمگیر بوده است (حسینی‌پور، ۱۳۸۷: ۴۸).

روش تحقیق

این تحقیق به روش پیمایشی انجام شده و از نوع تحلیلی، مقایسه‌ای - همبستگی است. آمار و اطلاعات مورد نیاز به دو صورت پیمایشی و اسنادی و به روش مصاحبه حضوری و تکمیل پرسشنامه جمع‌آوری شد. برای طراحی پرسشنامه‌ها، ابتدا اهداف به پرسش‌های اساسی تبدیل و سپس، متغیرهای مستقل و وابسته تعیین شدند. به‌منظور گردآوری داده‌ها، پرسشنامه‌ای در دو بخش تهیه شد، که بخش اول در ارتباط با ویژگی‌های فردی اعضا و بخش دوم مربوط به تأثیر تعاونی‌ها بر شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اعضا بوده است. پس از گردآوری اطلاعات، پرسش‌های پرسشنامه‌ها کدگذاری شد و با استفاده از نرم‌افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار

گرفت. برای اثبات تفاوت معنی‌دار میان دو گروه عضو و غیرعضو تعاونی، از آزمون t و برای تعیین رابطه معنی‌دار میان تأثیر تعاونی‌ها بر شاخص‌های توسعه نیز از رگرسیون چندمتغیره و آزمون همبستگی استفاده شده است.

جامعه آماری

در پژوهش حاضر از میان نود شرکت تعاونی با مجموع ۲۴۰۰ عضو، تعداد ۹۰۰ نفر از اعضا و غیراعضای تعاونی‌ها با نسبت مساوی (۴۵۰ عضو و ۴۵۰ غیر عضو که ساکن منطقه مورد مطالعه بوده‌اند) به عنوان نمونه‌های آماری به صورت تصادفی انتخاب شدند. لازم به ذکر است که کلیه افراد جامعه آماری از لحاظ شاخص‌هایی از قبیل ویژگی‌های فردی، تحصیلات، مساحت زمین زیرکشت، مالکیت مسکن، اشتغال، مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی دارای شرایط یکسانی بوده‌اند و تنها تفاوت میان افراد، عضویت و عدم عضویت آنان بوده است. جامعه آماری دارای میانگین سنی بیست سال و سطح تحصیلات متوسطه بوده‌اند.

فرایند نمونه‌گیری

با توجه به گستردگی تحقیقات، ابتدا مجموع تعاونی‌ها از نظر شاخص‌هایی چون خدمات زیربنایی، دسترسی اعضا به نهاده‌ها و خدمات، توسعه مکانیزاسیون، و ایجاد بستر مناسب برای اعضا، شاخص‌سازی شدند. سپس، از طریق فرمول کوکران ۴۰ تعاونی با روش نمونه‌گیری طبقه‌بندی، به عنوان نمونه نهایی مشخص گردیدند.

متغیرهای تحقیق

با توجه به موضوع، متغیرهای تحقیق در دو حوزه تعاونی و شاخص‌های توسعه به کمک پرسشنامه‌هایی جداگانه در تعاونی نمونه جمع‌آوری شدند. سنجش متغیرهای مستقل و وابسته از طریق روش شاخص‌سازی انجام گرفت. رابطه متغیرهای مستقل پژوهش (تعاونی) با متغیر وابسته (توسعه) به کمک آزمون‌های آماری پارامتری و ناپارامتری بررسی شد.

جدول ۱- شاخص‌های مورد استفاده در تحقیق

متغیر	مفاهیم	شاخص‌ها
مستقل	تعاونی‌ها	کارایی، عملکرد، تسهیلات و اعتبارات، ائتلاف با تعاونی‌های مرتبط
وابسته	توسعه	استفاده اثربخش از منابع، تغییر شیوه تولید، توسعه مکانیزاسیون، بهبود الگوی مصرف، اشتغال، آموزش و مشارکت، سرمایه اجتماعی، رضایت، فعالیت‌های ترویجی

منبع: یافته‌های تحقیق

تعاریف و مفاهیم

در این تحقیق با استفاده از متغیرهای جدول ۱ به بررسی تأثیر تعاونی‌ها بر شاخص‌های توسعه می‌پردازیم. در این راستا، ابتدا لازم است تعریف هر یک از شاخص‌ها ارائه شود: توسعه: نوع برداشت از مفهوم توسعه مهمترین عامل تعیین کننده در نوع جهت گیری توسعه به شمار می‌رود (رفیع پور، ۱۳۶۴: ۳۴۱-۳۴۲). نکته مهم در تعریف توسعه، بار ارزشی این مفهوم است که تقریباً مترادف با کلمه بهبود به کار می‌رود. در واقع می‌توان گفت که توسعه تغییرات مثبتی است که موجب بهبود وضع زندگی مردم می‌شود. از این رو، توسعه جریانی چند بعدی است که علاوه بر بهبود میزان تولید و درآمد، شامل بهبود مسائل اجتماعی و فرهنگی نیز می‌شود (عابدی، ۱۳۸۵: ۱۳۶-۱۳۷).

کارایی: مفهومی است که هزینه منابع صرف شده در فرایند کسب هدف را ارزیابی می‌کند.

عملکرد: یکی از مهم ترین فرایندهای راهبردی است که به منظور ریشه یابی اقدامات جهت بهبود روند کار انجام می‌گیرد (شعبانی، ۱۳۸۷: ۳۳).

تسهیلات و اعتبارات: مجموعه‌ای از اعتبارات که به کشاورزان در قالب تعاونی‌ها واگذار می‌شود (شعبانی، ۱۳۸۷: ۴۲-۴۵).

ائتلاف با تعاونی‌ها: مجموعه اقداماتی که تعاونی‌ها با همیاری برای رسیدن به اهداف مشترک انجام می‌دهند.

استفاده اثر بخش از منابع: راهکارهایی به منظور استفاده بهینه از منابع تولید در فعالیت‌های زراعی (شعبانی، ۱۳۸۷: ۴۵).

تغییر الگوی کشت و تولید: عبارت است از سازوکاری که با استفاده از الگوهای کشت نوین به سودآوری فعالیت‌های زراعی منجر می‌شود (شعبانی، ۱۳۸۷: ۴۶).

توسعه مکانیزاسیون: فرایندی که منجر به تغییر در استفاده از ابزارآلات زراعی می‌شود. (رکن‌الدین افتخاری، ۱۳۸۵: ۶۷).

بهبود الگوی مصرف: روشی که منجر به تغییر در رفتار مصرفی می‌شود.

اشتغال پایدار: فرایندی که منجر به افزایش فرصت‌های اشتغال و امنیت شغلی در یک اجتماع می‌شود (حسین‌پور، ۱۳۸۶: ۶۶-۶۷).

آموزش و مشارکت: از متغیرهای تأثیرگذار بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی است و بین سطح آموزش و میزان همکاری و مشارکت رابطه مستقیمی وجود دارد (ناطق‌پور، ۱۳۸۴: ۶۶).

سرمایه اجتماعی: هنجارهایی که تشریک مساعی بین افراد را منعکس می‌کند (ناطق‌پور، ۱۳۸۴: ۶۷).

اعتمادسازی: ایجاد یکپارچگی، پویایی و تحرک بین اعضا در محیط کار به منظور رسیدن به اهداف.

تعامل اجتماعی: مجموعه فرایندی که به برقراری ارتباط متقابل و سازنده میان اعضا منجر می‌شود (ناطق‌پور، ۱۳۸۴: ۶۹).

فعالیت‌های ترویجی: استفاده از رهنمودهای مروجان مراکز خدمات کشاورزی به منظور بهبود فعالیت‌های زراعی.

یکپارچه‌سازی اراضی: بهبود شیوه‌های مدیریت اراضی با توجه به کاهش تعداد قطعات زمین و صرفه‌جویی در وقت و هزینه‌های زراعی (شعبانی، ۱۳۸۷: ۸۸).

نهاد‌های زراعی: عبارت است از کود و بذر که استفاده بهینه از آن بر افزایش تولیدات زراعی موثر است (شعبانی، ۱۳۸۷: ۹۶).

بیمه محصولات زراعی: یکی از ارکان مدیریت زراعی است که زارعان را در برابر حوادث طبیعی و غیرطبیعی حمایت می‌کند (دانایی‌فر، ۱۳۸۶: ۶).
انگیزه فعالیت‌های گروهی: فرایندی که منجر به افزایش همکاری اعضا برای تصمیم‌گیری در امور می‌شود.
کیفیت زندگی: مفهومی است که از طریق آن برای ارتقای شرایط زندگی و بهبود بخشیدن به ابعاد کیفی زندگی تلاش می‌شود (ربانی خوراسگانی، ۱۳۸۶: ۶۷). در این تحقیق شاخص‌های عینی شامل وضع مسکن، کالاهای مصرفی بادوام، و آموزش مدنظر بوده است.
توانمندسازی: عبارت است از هموار کردن راه مشارکت روستاییان برای دستیابی به اهداف مورد نظر (کتابی، ۱۳۸۲: ۵).
افزایش توان رقابتی: روندی است که به تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی برای استفاده از نهادهای جدید کشاورزی می‌انجامد (رکن‌الدین افتخاری، ۱۳۸۵: ۵۷).

فرضیات تحقیق

- به منظور دستیابی به اهداف تحقیق فرضیات ذیل مورد بررسی قرار می‌گیرد:
- ۱- به نظر می‌رسد که عضویت در تعاونی‌های تولید در سازمان‌دهی نهادهای تولید و استفاده اثربخش از منابع تولید موثر بوده است؛
  - ۲- به نظر می‌رسد عضویت در تعاونی‌ها موجب افزایش دانش و بهبود نگرش اعضا می‌شود؛
  - ۳- به نظر می‌رسد رابطه عضویت در تعاونی‌ها با بهره‌وری و توان رقابتی مثبت و معنی‌دار است؛
  - ۴- به نظر می‌رسد رابطه عضویت در تعاونی‌ها با درآمد و اشتغال بهره‌برداران مثبت و معنی‌دار است؛
  - ۵- به نظر می‌رسد عضویت در تعاونی‌ها با دسترسی به تسهیلات بانکی و سرمایه اجتماعی افراد رابطه دارد.

جدول ۲- سطح سنجش متغیرها

متغیرهای مورد استفاده در تحقیق	نوع متغیر	سطح سنجش
عضویت/ عدم عضویت در تعاونی	مستقل	ثنوی (عضویت=۱، عدم عضویت=۰)
استفاده اثربخش از منابع تولید	وابسته	رتبه‌ای
دانش و نگرش اعضا	وابسته	رگرسیون
سطح بهره‌وری	وابسته	T
توان رقابتی	وابسته	رتبه‌ای
درآمد	وابسته	سطح معنی‌داری
اشتغال	وابسته	سطح معنی‌داری
دسترسی به تسهیلات و اعتبارات بانکی	وابسته	میانگین
سرمایه اجتماعی	وابسته	میانگین و انحراف معیار
رضایت	وابسته	رتبه‌ای
کیفیت زندگی	وابسته	توکی

معرفی منطقه مورد مطالعه

شهرستان زنجان با مساحت ۱۳۸۴۸ کیلومتر مربع در شمال غربی کشور واقع شده، و جمعیت آن ۵۱۱۲۹۴ نفر است (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان زنجان، ۱۳۸۶: ۲). شهرستان زنجان ۵۲ تعاونی تولید کشاورزی دارد، و دارای ۱۲ دهستان و ۳۲۸ آبادی است (اداره کل تعاون استان زنجان، ۱۳۸۸: ۵).

یافته‌های تحقیق

برای سنجش آثار تشکیل تعاونی‌های تولید کشاورزی در منطقه مورد مطالعه، شاخص‌های زیر مورد بررسی قرار گرفت:

استفاده اثربخش از منابع و نهاده‌های زراعی و افزایش سطح آگاهی اعضا

در این قسمت با استفاده از طیف لیکرت تأثیر تعاونی‌ها بر سرمایه‌گذاری روی تسطیح زمین برای کشت، افزایش یکپارچه‌سازی زمین‌های زراعی و افزایش ارزش افزوده زمین‌های زراعی مورد بررسی قرار گرفت. در مجموع ۸۷ درصد این تأثیرات را در حد

عالی ارزیابی کرده‌اند. باید افزود که استفاده از نهاده‌ها در افزایش تولید و درآمد کشاورزان می‌تواند بسیار مؤثر باشد. این عامل، در کنار استفاده مناسب از منابع آب و خاک، در توسعه کشاورزی نقشی مهم دارد (رکن‌الدین افتخاری، ۱۳۸۵: ۶۰-۶۵). در این قسمت با استفاده از روش پیرسون، مشخص شد که رابطه ایجاد تعاونی‌های تولید کشاورزی با توسعه الگوهای نوین آبیاری، افزایش کیفیت محصولات زراعی، بهره‌برداری از منابع کشاورزی، و ایجاد توان رقابتی، در سطح ۹۸ درصد معنی‌دار بوده است.

جدول ۳- تأثیر تعاونی‌ها در تغییر شیوه‌های تولید

شاخص	سطح معنی‌داری
ترویج شیوه‌های تغییر الگوی کشت	۰/۰۱
افزایش توان رقابتی محصولات	۰/۰۲
بهره‌برداری از منابع کشاورزی	۰/۰۱
گرایش به استفاده از بیمه محصولات کشاورزی	۰/۰۲

منبع: یافته‌های تحقیق

بر اساس یافته‌های پژوهش، ۹۸/۸ درصد کشاورزان با عضویت در شرکت‌های تعاونی توانسته‌اند در هزینه‌های کل تولید صرفه‌جویی کنند. در مطالعه حاضر بر اساس طیف لیکرت وضعیت اقتصادی بیش از ۹۸ درصد اعضا، در مقایسه با غیراعضا (۴۵۰ نفر)، بهبود چشمگیر یافته و به گفته بیش از ۸۳ درصد اعضا، با عضویت در شرکت‌های تعاونی، تأمین نیازهای فنی و حرفه‌ای آنها نیز در قالب برنامه‌های ترویجی بهتر شده است. همچنین، نتایج آزمون t در جدول ۳ نشان می‌دهد که میان متغیر عضویت و متغیر مساحت (سطح زیر کشت گندم) رابطه معنی‌دار در سطح ۰/۰۲ وجود دارد. به دیگر سخن، سطح زیر کشت اعضای تعاونی بیش از غیراعضاست. بررسی ارتباط میان متغیر عضویت روستاییان در تعاونی و عملکرد (تن در هکتار) نشان‌دهنده رابطه مثبت و معنی‌دار در سطح ۰/۰۲ بوده و به دیگر سخن، عملکرد در هکتار اعضای تعاونی بیش از غیراعضاست.

نتایج انجام آزمون کی دو میان متغیر عضویت و شیوه دسترسی به نهاده‌های بذر، کود و سم و نیز شیوه دسترسی به وام‌ها و اعتبارات بانکی گویای وجود رابطه مثبت و معنی دار (۰/۰۰۰)، و نتایج رگرسیون تک‌متغیره تأثیر تعاونی‌ها (متغیر مستقل) بر سطح آگاهی کشاورزان (متغیرهای افزایش دانش فنی، آگاهی از فعالیت‌های ترویج زراعی، به عنوان متغیر وابسته) نیز نمایانگر تأثیر مثبت تعاونی‌ها بر افزایش سطح دانش فنی اعضاست ($R^2 = 0/825$).

جدول ۴- مقایسه تأثیر عضویت در تعاونی بر شاخص‌های اقتصادی اعضا با استفاده از آزمون t

سطح معنی‌داری	مقدار t	افراد غیر عضو		افراد عضو		آماره شاخص
		انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار	میانگین	
۰/۰۰۰	۲/۳	۲/۱	۳/۶	۵/۸	۳/۶۲	مساحت (سطح زیر کشت)
۰/۰۰۰	-۴/۱۷	۱/۵۸	۱۱/۵۷	۳/۷	۱۰/۷۲	هزینه آماده‌سازی زمین (در هکتار)
۰/۰۰۰	-۴/۲۸	۶/۲	۴۵/۱۵	۸/۹	۲۸/۵	هزینه کاشت (در هکتار)
۰/۰۰۰	۲/۸	۲/۲۲	۳/۱	۳/۲	۲/۳	هزینه داشت (در هکتار)
۰/۰۵۲	۲/۵۲	۶/۵	۳۴/۶	۸/۶	۳۵/۶	هزینه برداشت (در هکتار)
۰/۳۲	-۱/۰۰	۱۸/۱	۹۴/۳	۱۸/۱	۲/۶	هزینه کل (در هکتار)
۰/۰۰۰	۶/۴۵	۰/۵۹	۱/۷۲	۰/۷۳	۲/۱۸	عملکرد (تن در هکتار)
۰/۰۰۰	۵/۸۶	۴۴/۲۵	۳۸/۹	۶۷/۶	۹۵	درآمد خالص در هکتار

سطح معنی‌داری ۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق

بهبود الگوی مصرف و تغییر در مالکیت مسکن اعضا

در این قسمت به بررسی میانگین تغییر الگوی مصرف (کالاهای بادوام) و مالکیت مسکن در بین اعضا و غیراعضا پرداخته شده است. ارقام مربوط در مورد هر دو شاخص بیانگر تفاوت معنی‌دار بین دو گروه مورد مطالعه است. به طوری که ۳۸۰ نفر از اعضا اظهار کرده‌اند که تعاونی‌ها با قرار دادن اعتبارات در اختیار اعضا در مالک شدن آنها مؤثر بوده‌اند.

ایجاد و تقویت زمینه‌های اشتغال پایدار در میان اعضا

بررسی‌ها نشان می‌دهد که نقش ایجاد تعاونی‌ها در منطقه مورد مطالعه در این موارد چشم‌گیر است: درآمدزایی، افزایش درآمد، ایجاد زمینه برای پس‌انداز، افزایش تولید در واحد سطح، افزایش تولید به ازای نیروی کار فعال در مزارع، تنوع‌بخشی به منابع درآمد خانوار، و عدم فروش زود هنگام محصول (سطح معنی‌داری ۰/۰۰).

امنیت شغلی و امیدواری به آینده

میانگین امنیت شغلی و امید به آینده شغلی در دو گروه اعضا و غیراعضا کاملاً معنی‌دار است. بر اساس آزمون رتبه‌ای لیکرت، ۸۹/۶۸ درصد از اعضا تأثیر تعاونی‌ها را در این زمینه مثبت ارزیابی کرده‌اند. این در حالی است که امنیت شغلی در میان ۸۰ درصد از غیراعضا در حد ضعیف ارزیابی شده است.

بهره‌برداری اعضا از تسهیلات و اعتبارات

یافته‌ها نشان می‌دهد که ۹۸ درصد از اعضا با عضویت در تعاونی‌ها از تسهیلات و اعتبارات تعاونی‌ها به منظور بهبود وضعیت مسکن، توسعه فعالیت‌های کشاورزی، و خرید ماشین‌آلات کشاورزی استفاده کرده‌اند. با استناد به نظر اعضا، استفاده از اعتبارات مالی تعاونی‌ها موجب کاهش وابستگی اعضا به واسطه‌ها شده است. این نکات بیانگر تأثیر مثبت تعاونی‌ها بر تأمین منابع اعتباری است. در صورتی که غیراعضا به دلیل عدم عضویت در تعاونی‌ها از موارد فوق بی‌بهره بوده‌اند.

بهبود کیفیت زندگی اعضا

یافته‌ها نشان می‌دهد که تأثیر تعاونی‌ها (متغیر مستقل) بر کیفیت زندگی (متغیر وابسته) مثبت بوده است. برای مقایسه اختلاف میانگین کیفیت زندگی بین اعضا از آزمون توکی استفاده شده است. به طوری که اختلاف میانگین میان غیراعضا به میزان ۰/۱۹ کمتر از اعضاست. بنابر این می‌توان نتیجه گرفت که اعضا از کیفیت زندگی بالاتری نسبت به غیراعضا برخوردارند.

توانمندسازی اعضا با استفاده از شیوه‌های مشارکتی

در این تحقیق توانمندسازی به معنی هموارکردن راه مشارکت روستاییان در جهت دستیابی به اهداف موردنظر است. لذا شاخص‌هایی چون همکاری بین اعضا، اعتماد گروهی، افزایش انگیزه گروهی در فعالیت‌ها، و خوداتکایی در بین اعضا مدنظر بوده است. نتایج آزمون همبستگی رتبه‌ای اسپیرمن بیانگر آن است که تعاونی‌ها در مواردی مانند ایجاد زمینه همکاری میان اعضا برای تصمیم‌گیری در امور گروه، بهبود شیوه‌های افزایش اعتماد گروهی میان اعضا، استفاده از تجارب افراد گروه در انجام بهتر فعالیت‌های کشاورزی، افزایش انگیزه فعالیت گروهی برای منافع مشترک، و افزایش میزان خوداتکایی در میان کشاورزان عضو با سطح معنی‌داری ۰/۰۲، تفاوت‌هایی معنی‌دار را در سطح ۹۸ درصد نمایان ساخته‌اند.

افزایش سرمایه اجتماعی در میان اعضا

تحلیل آماری نشان می‌دهد که در سطح اطمینان ۹۸ درصد، عملکرد تعاونی‌ها در سطح معنی‌داری ۰/۰۲ درصد به افزایش سرمایه اجتماعی، تعامل اجتماعی، و اعتمادسازی و افزایش آگاهی به ترتیب، با انحراف معیار ۵/۷، ۵/۲، و ۲/۱ انجامیده است.

رضایتمندی اعضا از عملکرد تعاونی‌ها

میزان موفقیت شرکت‌های تعاونی تولید از دیدگاه ۸۸/۵ درصد اعضا، در حد «عالی» و «خوب» و از نظر ۱۱/۵ درصد در حد «متوسط» برآورد شده است.

بر اساس نتایج آزمون همبستگی پیرسون، میان میزان تأثیرات شرکت‌های تعاونی و رضایتمندی اعضا از آنها رابطه‌ای قوی و معنی‌دار ($r=0/65$) وجود دارد. این دو متغیر در یک ارتباط مستقیم از یکدیگر تأثیر می‌پذیرند. یافته‌های میدانی نشان می‌دهد که رابطه میزان ایجاد شرکت‌ها با شاخص‌های توسعه مثبت و معنی‌دار است (جدول ۵). همچنین، میزان همبستگی این دو متغیر ($r=0/75$) «بسیار قوی» توصیف می‌شود، که

نشان‌دهنده ارتباط مستقیم تعاونی‌ها به مثابه عاملی تأثیرگذار با شاخص‌های توسعه است.

جدول ۵- ضریب همبستگی تعاونی و توسعه

میزان تأثیر موفقیت تعاونی‌ها بر شاخص توسعه		متغیرها
P	R	
۰/۱۸۶	-۰/۰۴۱	سن
۰/۳۸۰	۰/۰۳۳	سواد
۰/۰۰۰	۰/۲۶۵**	میزان زمین زراعی
۰/۰۰۰	۰/۳۴۸**	تعداد قطعات زمین زراعی
۰/۰۰۰	۰/۵۲۸**	رضایتمندی اعضا از تعاونی‌ها
۰/۰۰۰	۰/۲۴۲**	میزان مشارکت و خودباوری
۰/۰۰۰	۰/۶۵۸**	کیفیت فعالیت‌های ترویجی
۰/۰۶۹	۰/۱۲۸*	افزایش درآمد سالانه
۰/۲۸۵	۰/۰۵۲	مقدار سهم در شرکت

$P \leq 0.01^{**}$, $P \leq 0.05^*$

منبع: یافته‌های تحقیق

بیان آماری ارتباط معنی‌دار بین متغیرها (تعاونی و توسعه)

در این بخش رابطه متغیر مستقل (تعاونی‌ها) و متغیر وابسته (توسعه) بررسی می‌شود. ضریب بتا^(۲) (Beta=۰/۴۱)، مقدار معنی‌داری (Sig.=۰/۴۳) و $f=6/2$ ارتباط معنی‌دار بین متغیرها را تأیید می‌کند. در رگرسیون چندگانه در گام اول، متغیر عملکرد تعاونی‌ها وارد معادله شد، و ضریب همبستگی چندگانه (R) ۰/۷۲ و ضریب تعیین (R^2) ۰/۵۲ به دست آمد. این مرحله ۶۲ درصد از شاخص‌های توسعه را بیان می‌کند. در گام دوم، متغیر کارآیی تعاونی‌ها وارد معادله شد، که $R=0/83$ و $R^2=0/69$ بود. در گام‌های سوم و چهارم، با وارد کردن متغیرهای وجود تسهیلات و ائتلاف با تعاونی‌های دیگر، بیش از ۷۰ درصد از شاخص‌های توسعه تبیین شد. لازم به ذکر است بیش از ۹۸/۲ درصد از

اعضا با دامنه واریانس ۰/۰۴۸ و انحراف معیار ۰/۰۱۹ تأثیر کارآیی تعاونی‌ها بر شاخص‌های توسعه را مثبت ارزیابی کرده‌اند. رگرسیون چندمتغیره برای شناسایی متغیرهای تأثیرگذار بر عملکرد تعاونی‌ها در سطح معنی‌داری ۹۹ درصد با ضرایب $R^2=0/36$ ، $R=0/6$ ، آماره فیشر $11/2^3$ ، و درجه آزادی ۱۰۴ نیز تأثیر متغیر مستقل بر متغیر وابسته را تأیید می‌کند. بر اساس نتایج آزمون لیبرت و نیز آزمون مقایسه‌ای میانگین رتبه‌ای، بیشترین عملکرد تعاونی از نظر اعضا با درجه «عالی» در قالب تأمین نهاده‌های کشاورزی، اشتغال، تنظیم بازار فروش، و خدمات آموزشی و ترویجی برای اعضا بوده است.

نتیجه‌گیری

بر اساس یافته‌های تحقیق تأثیر میزان موفقیت عملکرد شرکت‌ها بر شاخص‌های توسعه «عالی» ارزیابی می‌شود، به‌گونه‌ای که از دیدگاه اعضا، میزان موفقیت عملکرد تعاونی‌ها با رضایتمندی آنها رابطه‌ای معنی‌دار دارد. همچنین، میان آثار تعاونی‌ها و کیفیت فعالیت‌های ترویجی، همبستگی بسیار قوی و معنی‌دار ($r=0/75$) وجود دارد و بیش از ۸۵ درصد اعضا از برنامه‌های تعاونی ابراز رضایت کرده‌اند. از سوی دیگر، از لحاظ در اختیار گذاشتن امکانات کشاورزی (ماشین‌آلات، نهاده‌های تولید، بهره‌برداری پایدار از منابع کشاورزی، و افزایش توان رقابتی محصولات) نیز عملکرد تعاونی‌ها کاملاً آشکار است. همچنین، به گفته ۹۸/۸ درصد از اعضا، با عضویت در تعاونی، در هزینه‌های کل تولید صرفه‌جویی شده و بنا به اظهار ۸۴ درصد از اعضا، نیازهای حرفه‌ای آنها بهبود یافته است. نتایج رگرسیون چندمتغیره ($R=0/825$) نیز مؤید تأثیر تعاونی‌ها بر شاخص دانش فنی اعضاست. بهبود الگوی مصرف و تغییر در مالکیت مسکن، افزایش درآمد در سطح معنی‌داری ۰/۰۰۰، تنوع‌بخشی به منابع درآمد خانوار، جلوگیری از مهاجرت به شهرها، توانمندسازی برای کاهش فقر، استفاده از اعتبارات مالی، و بهبود کیفیت زندگی اعضا در سطح معنی‌داری ۰/۰۰۰ از دیگر آثار تشکیل تعاونی‌ها ارزیابی شده است.

ارتباط بین عملکرد شرکت‌ها و شاخص‌های توسعه نشان‌دهنده یک همبستگی قوی است ($r=0/75$). متغیرهای رضایتمندی اعضا ۸۵/۸ درصد از تأثیر موفقیت تعاونی‌ها بر شاخص‌های توسعه را تبیین می‌کنند. رابطه متغیرهای تعاونی و توسعه بر اساس ضریب بتا در سطح ۰/۱ معنی‌دار، و بیانگر خطی بودن ارتباط بین متغیر مستقل و متغیر وابسته در معادله رگرسیون است.

پیشنهادها

با توجه به تأثیر تعاونی‌ها بر شاخص‌های توسعه، پیشنهاد می‌شود که برای تسهیل فعالیت‌های بخش تعاون در شهرستان زنجان، ضمن ایجاد فرهنگ تعاونی و نهادینه‌سازی فعالیت‌های تعاونی، محیط قانونی مناسب برای توسعه و تقویت تعاونی‌های این شهرستان فراهم شود تا شرکت‌های تعاونی تولید نیز بتوانند به ایجاد فعالیت‌های جنبی کشاورزی بپردازند. از این رهگذر، علاوه بر ایجاد اشتغال، می‌توان بر ارزش افزوده محصولات کشاورزی و در نتیجه، بر درآمد کشاورزان نیز افزود.

یادداشت‌ها

1. Michael Todaro
2. beta coefficient
3. Fisher

منابع

- احمدی‌زاده، حسین (۱۳۸۴)، «بررسی عوامل مؤثر بر ایجاد تعاونی‌های زراعی». *مجموعه مقالات سمینار شرکت‌های سهامی زراعی*. تهران: وزارت تعاون. صص ۷۰-۷۸.
- اداره کل تعاون استان زنجان (۱۳۸۸)، «گزارش تعاونی‌های استان زنجان». *بولتن گزارشات و عملکرد تعاونی‌های استان زنجان (جلد اول)*. زنجان: اداره کل تعاون استان زنجان.
- انوشیروانی، ا. (۱۳۷۲)، «شرکت‌های تعاونی تولید روستایی: مروری بر پیشینه». *فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه*. سال ۱، شماره ۳، صص ۱۱۳-۱۱۸.
- تودارو، مایکل (۱۳۷۸)، *توسعه اقتصادی در جهان سوم*. ترجمه غلامعلی فرجادی. تهران: مرکز پژوهش و برنامه‌ریزی و توسعه.
- حسین‌پور، علیرضا (۱۳۸۶)، *فرهنگ اصطلاحات علوم اقتصادی*. تبریز: خانه علم.

- حسینی پور، علی (۱۳۸۷)، *بررسی سیر تحول نظام تعاونی‌ها: مقایسه استان‌های کشور*. زنجان: اداره کل تعاون.
- دانایی فر، احمد (۱۳۸۶)، *مدیریت بیمه (اصول و مفاهیم)*. اصفهان: مسعی.
- ربانی خوراسگانی، علی (۱۳۸۶)، «مدل پیشنهادی برای سنجش کیفیت زندگی». *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان*، سال ۱۵، شماره ۵۸-۵۹، صص ۵۶-۷۶.
- رفیع پور، فرامرز (۱۳۶۴)، *جامعه روستایی و نیازهای آن: پژوهش در ۳۲ روستای برگزیده استان یزد*. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا (۱۳۸۵)، «ارزیابی آثار اعتبارات خرد بانکی در توسعه کشاورزی». *فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه*. سال ۱۴، شماره ۵۶، صص ۴۵-۷۶.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان زنجان (۱۳۸۶)، *سیمای اقتصادی- اجتماعی شهرستان زنجان*. زنجان: معاونت آمار و انفورماتیک.
- شعبانی، رمضانعلی (۱۳۸۷)، *مبانی مدیریت منابع و نهادهای زراعی*. شیراز: سحرگستر.
- صدیقی، حسن (۱۳۸۱)، «بررسی میزان موفقیت شرکت‌های تعاونی تولید روستایی استان مازندران». *مجله علوم کشاورزی ایران*. سال ۳۳، شماره ۲، صص ۳۰۷-۳۲۰.
- طاهرخانی، مهدی (۱۳۸۳)، «نقش تعاونی‌های تولیدی در توسعه مناطق روستایی: مطالعه موردی شهرستان مشکین شهر». *فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی*. سال ۳۰، شماره ۴۹، صص ۱۱۵-۱۲۶.
- کاشی، محمد (۱۳۷۸)، «نقش شرکت‌های تعاونی در فعالیت‌های زراعی». *مجله جهاد*. سال ۱۰، شماره ۱۶۸، صص ۱۷-۲۴.
- کتابی، محمود (۱۳۸۲)، «توانمندسازی برای مشارکت در توسعه». *فصلنامه پژوهش زنان*، دوره ۱، سال ۱۳، شماره ۷، صص ۵-۳۰.
- کلانتری، خلیل و چوپچیان، شهلا (۱۳۸۷)، «چالش‌های عمده توسعه روستایی در ایران برای دستیابی به توسعه پایدار». *فصلنامه جامعه‌شناسی*. سال ۷، شماره ۴، صص ۱۰۳-۱۱۹.
- مطیعی لنگرودی، حسن و شمسایی، ابراهیم (۱۳۸۶)، «توسعه روستایی مبتنی بر تداوم و پایداری کشاورزی». *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*. سال ۲۶، شماره ۸۵، صص ۸۴-۱۰۱.
- ناطق پور، محمد (۱۳۸۴)، «سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن». *مجله جامعه‌شناسی ایران*، دوره ۶، سال ۱۰، شماره ۴، صص ۵۹-۹۱.
- نوری، هدایت‌الله و قنبری، یوسف (۱۳۸۶)، «بررسی ارتباط بین نظام‌های کشاورزی و توسعه روستایی در استان اصفهان». *مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان*. سال ۲۷، شماره ۶، صص ۵۶-۷۶.
- وزارت کشاورزی (۱۳۷۷)، *نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی*. تهران: وزارت کشاورزی.

- Axin, B. (2009), *Cooperatives and Sustainable Development*. New York: Milton Keynes Open University Press.
- Benin, R. (2010), *Assessing the Impact of Cooperation in Rural Development*. New York: Free Press.
- Champko, N. (2006), *Cooperatives Group Work*. Cambridge: Harvard University.
- Diamong, R. (2007), *Cooperative for Poor*. Roxas City (The Philippines): International Institute for Rural Development.
- Fabige, K. (2008), "New approaches to cooperatives and other farmers organization". *Rural Sociology*. Vol. 3, No. 48, pp. 51-57.
- Holplin, F. (2010), *Cooperative Manangement of Rural Development*. Cebu City: Vasdf.
- Mondany, K. (2006), *Cooperative and Agricultural Development*. London: Routledge.
- Pampel, W. (2007), *Cooperation and Rural Development in Gambia*. New York: Macmillan.
- Raman, A. (2005), *The Function of Coopetatives in India*. New Delhi: Mahnata.
- Rimon, S. (2009), *Cooperatives and Rural Development*. Washington: World Bank.
- Sandalei, B. (2009), *Farm Coopertatives and Reform*. Oregon State University, Clawson Press.
- Siegal, G. (2010), "Toward a model rural development". *Quarterly Journal of Social and Economic Development*. Vol. 5, NO. 12. Pp. 106-117.
- Stowan, R. (2008), *The Economics of Cooperative Norway*. Norway, Oslow: Damykan University.
- Zaymel, G. (2005), *Cooperatives and Local Development*. New York: Macmillan.